

RODRIC BRAITHWAITE

MOSCOVA, 1941
SFÂRȘITUL *BLITZKRIEG*-ULUI

Traducere din limba engleză de Gabriel Stoian

Prefață de Stejărel Olaru

CORINT
ISTORIE

După satisfacerea serviciului militar la Viena, RODRIC BRAITHWAITE (n. 1932) a studiat limba rusă la Cambridge (1952-1955) și la Oxford (1972-1975). A lucrat în cadrul Ministerului de Externe britanic din 1955 până în 1992, având funcții în Jakarta, Varșovia, Roma, Bruxelles și Washington. A fost detașat la Moscova (1963-1966), iar mai apoi a devenit ambasador (1988-1992). Ulterior a fost, între altele, consilierul pe probleme de politică externă al primului-ministru britanic John Major și consilier al Deutsche Bank. Cartea sa precedentă, *Across the Moscow River* (2002), prezintă perioada petrecută în Rusia și sfârșitul Uniunii Sovietice.

Nota autorului

Am folosit numele de orașe, străzi și alte locuri așa cum erau ele cunoscute la data desfășurării acțiunii. În situația în care numele de locuri au fost schimbate de bolșevici, am trecut numele original în paranteze pătrate: de exemplu, Kalinin [Tver].

Redactare: Antonia Kacsó

Referent: Antoaneta Olteanu

Tehnoredactare computerizată: Mihaela Ciufu

Design copertă: Dan Mihalache

Ilustrație copertă: Parada din Piața Roșie, 7 noiembrie 1941 (fotografie pusă la dispoziție prin amabilitatea Mariei Jotikova-Șaihet; fotograf Arkadi Șaihet)

SIR RODRIC BRAITHWAITE, *Moscow 1941: A City and Its People at War*

Copyright © Rodric Braithwaite, 2006, 2007

All rights reserved.

Toate drepturile asupra ediției în limba română aparțin

GRUPULUI EDITORIAL CORINT.

ISBN 978-606-8723-02-0

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BRAITHWAITE, RODRIC

Moscova, 1941 : sfârșitul Blitzkrieg-ului / Rodric Braithwaite ;

trad.: Gabriel Stoian ; pref.: Stejărel Olaru. - București :

Corint Books, 2015

Bibliogr.

ISBN 978-606-8723-02-0

I. Stoian, Gabriel, trad (trad.)

II. Olaru, Stejărel (pref.)

94(47 Moscova)"1941"

„Unul dintre cele mai ignorate momente ale istoriei... forța cărții constă în detalii, în instantanee ale vieții de zi cu zi care dau substanță mării scene a evenimentelor.”

Viv Groskop, *The Observer*

„Braithwaite a intervievat un număr remarcabil de moscoviți pentru a scrie această carte, începând cu studenți și infirmiere care au participat la război și până la un muncitor de la metrou care și-a adus contribuția la construirea unui buncăr secret pentru Stalin. A realizat o evocare simfonică a unui mare oraș aflat în război.”

The New Yorker

„Prin stilul concis și limpede... prin empatia față de oamenii de atunci, autorul a reușit să facă o prezentare de o acuitate remarcabilă, care plasează acest volum la același nivel cu cartea lui Beevor.”

Donald Rayfield, *The Mail on Sunday*

„Remarcabilă carte... Relatările oferă o analiză fină și fascinantă, nu doar a războiului, ci și a societății sovietice... Braithwaite a dovedit abilitatea de a aduce la viață Rusia și rușii într-un mod cum puține cărți de istorie reușesc să o facă.”

Catherine Andreyev, *The Times Higher Education Supplement*

„Istorie narativă irezistibilă, care prezintă în mod scilpitor povestea lunilor disperate de la începutul campaniei rusești. Mi-a fost greu să o las din mână.”

James Heneage

„O prezentare captivantă și realistă... O contribuție însemnată care ne ajută să înțelegem Marele Război de Apărare a Patriei.”

Virginia Rounding, *The Independent*

„O lectură înspăimântătoare și dramatică. Cartea este o prezentare eroică a unui oraș asediat, în care, în ciuda paranoiei lui Stalin și a incompetenței cutremurătoare a ofițerilor superiori, oamenii s-au mobilizat și au respins zidul de oțel al lui Hitler.”

Paul Callan, *The Daily Express*

„O descriere vie a bătăliei sângeroase și brutale pentru supraviețuirea națională cu care a început războiul Rusiei.”

The Economist

„Cu o pricepere deosebită, autorul menține tensiunea în toată această istorie emoționantă și desăvârșit redată a celor mai întunecate ore ale Uniunii Sovietice... O lucrare epopeică.”

John Lloyd, *The Herald*

„Braithwaite combină iscusit relatări generale privind ceea ce s-a întâmplat și amănunte personale, reținute de bărbați și femei care au trecut prin acele evenimente, unii de bunăvoie, alții obligați de situație.”

John Luckacs, *The Spectator*

Prefață

Moscova 1941 este, evident, o carte despre participarea sovieticilor la cel de-al Doilea Război Mondial sau „Marele Război de Apărare a Patriei”, căci bolșevicii adaptaseră numele dat conflictului din 1812, „Războiul patriotic”, la noul conflict. Autorul, Rodric Braithwaite, este cunoscut publicului ca diplomat specializat în problematica sovietică. Așadar, nu orice fel de diplomat, ci unul cu o carieră interesantă și palpitantă, care pare să nu fi lipsit de la niciuna dintre marile negocieri purtate de Marea Britanie în timpul Războiului Rece.

Din această perspectivă, Braithwaite a cunoscut temeinic Uniunea Sovietică. În momentul când s-a alăturat Ministerului de Externe de la Londra, se specializase deja în zona informațiilor militare și pe relațiile dintre Occident și URSS.

Ca diplomat a luat prima oară contact cu Moscova în anii 1960. În acest oraș se va întoarce două decenii mai târziu, ca ambasador, funcție îndeplinită în perioada 1988–1992. De această dată, Moscova îi oferă un climat complet diferit, își amintește Braithwaite, caracterizat de o mai mare deschidere din partea *establishment*-ului politic și militar.

Spre deosebire de anii 1960, când sediul ambasadei britanice s-a întâmplat să fie incendiat, episod despre care avea

să se spună mai târziu că fusese provocat de sovietici pentru a putea avea acces la o aripă a clădirii de care erau în mod special interesați, în anii când a fost ambasador, diplomații occidentali nu au mai simțit presiunea dictaturii, au putut comunica în mod real cu rușii, nu doar cu reprezentanții puterii, și s-au putut deplasa liber în interiorul URSS. În acești ani Braithwaite a fost martorul puciului din august 1991, al retragerii lui Gorbaciov și al prăbușirii Uniunii Sovietice. Revenind la Londra, a devenit consilierul pe probleme de politică externă al premierului conservator John Major, succesorul politic al lui Margaret Thatcher, pentru ca mai apoi să fie numit președinte al Joint Intelligence Committee.

Cartea este dedicată Bătăliei pentru Moscova începută în septembrie 1941 și încheiată în aprilie 1942. Braithwaite descrie cu generozitate orașul de parcă s-ar fi născut acolo. Cu o scriitură galantă, autorul povestește istoria Moscovei, a clădirilor ei impunătoare, a catedralelor sau a metroului. Descrie valurile de demolări, ideile megalomane în materie de arhitectură ale lui Stalin sau politica bolșevică de construire a noilor locuințe, precum și felul în care regimul a schimbat și influențat viața moscovitului de rând.

Dacă faci abstracție de clădirile monumentale, în 1941 Moscova lăsa impresia unui sat, spune autorul. Cu numeroasele lui case din lemn, multe curți și animale în apropierea centrului, orașul dădea această impresie și pentru că era un loc în care fiecare părea să cunoască pe toată lumea. Oamenii preferau să trăiască în comunități restrânse și căutau sprijinul reciproc în cadrul familiei, școlii, la locul de muncă. Moscova, ca întreaga țară de altfel, abia trecuse prin ultimul val de teroare, marile epurări din anii 1937–1938, când au fost arestați aproximativ 2,5 milioane de oameni.

Armata Roșie, amintește Braithwaite, a pierdut în urma epurărilor trei din cei cinci mareșali ai Uniunii Sovietice, 15 dintre cei 16 comandanți de armate, 67 de comandanți de corpuri de armată, 70% dintre comandanții de divizii, precum și zeci de mii de ofițeri care au fost arestați. Mulți dintre ei au murit în închisori sau împușcați.

Hitler, după ce o văzuse umilită în războiul cu Finlanda, credea despre Armata Roșie că este un tigrul de hârtie, nepregătită nici din punct de vedere strategic, nici din punct de vedere tehnic pentru că îi lipsea un număr suficient de comandanți experimentați, din cauza epurărilor anilor anteriori, iar procesul de formare a unor înlocuitori abia demarase.

Această armată urma să intre în cel mai amplu și sângeros război de apărare. Mare parte din ea avea să participe la cea mai mare bătălie din cel de-al Doilea Război Mondial, dar și din istorie. Dacă luăm în considerare numărul de luptători participanți, remarcă Rodric Braithwaite, la Bătălia pentru Moscova au luat parte mai mult de 7 milioane de ofițeri și soldați de ambele părți ale frontului. Nici la Stalingrad în 1942, nici la Kursk în 1943 și nici măcar la Berlin în 1945 nu s-au desfășurat forțe combatante atât de numeroase. De altfel, în nicio luptă desfășurată în Europa Occidentală sau în Africa nu s-a egalat această cifră. Luptele s-au desfășurat pe un teritoriu uriaș, cam de mărimea Franței, și au durat șase luni. Uniunea Sovietică a pierdut 926 000 de soldați în timpul luptelor pentru apărarea Moscovei, fără a mai vorbi de răniți, iar aceste pierderi au fost mai mari decât cele înregistrate împreună de britanici și americani pe parcursul întregului conflict.

Bătălia pentru Moscova nu a fost doar o luptă pentru cucerirea unei capitale. Orașul reprezenta un nod esențial pentru

întreaga rețea de transport a Uniunii Sovietice. Toate drumurile importante și căile ferate se intersectau aici. Cucerirea Moscovei de către Hitler însemna, în realitate, prăbușirea imediată a Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, amintește Rodric Braithwaite, vreme de mulți ani chiar autoritățile sovietice au minimalizat Bătălia pentru Moscova. Leningradul, Stalingradul, Odesa și Sevastopolul au primit titlul de Oraș-erou după încheierea războiului. Dar Stalin nu a vrut să-și amintească erorile făcute, calculele greșite și catastrofele din primele șase luni de război, iar Moscova a trebuit să aștepte moartea dictatorului ca să devină Oraș-erou. Titlu pe care l-a primit abia în 1965.

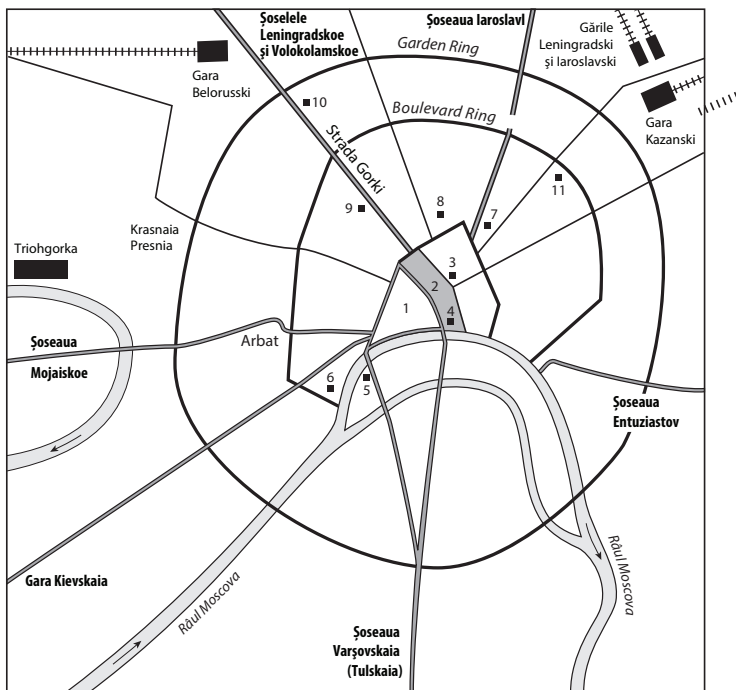
Braithwaite este un scriitor ambițios, nu lasă deoparte niciun aspect al războiului și oferă importanța cuvenită tuturor personajelor implicate. Descrie viața de zi cu zi a moscoviților, suferința lor, panica sau faptele lor de bravură. Înfățișează comandanții militari sovietici cu biografiile lor complicate, se oprește asupra eroilor adevărați sau inventați de propagandă, zugrăvește fără cusur operațiuni militare ample sau explică cu nonșalanța specialistului cum se construiau sistemele de apărare în jurul orașului. Toate poveștile păstrează o succesiune logică de admirat, iar abundența surselor relevă efortul considerabil pe care Rodric Braithwaite l-a făcut pentru a se documenta.

STEJĂREL OLARU

Această carte vorbește despre bărbații și femeile care au trăit, au muncit și au rezistat în Moscova în toamna și iarna anului 1941. Ea este dedicată supraviețuitorilor care și-au sacrificat o mare parte din timpul lor pentru a ne povesti, mie, dar și copiilor, nepoților și strănepoților, care trăiesc astăzi într-un oraș cu totul diferit, cum a fost atunci.

Totodată, ea este dedicată și lui Lev Parșin, care a găsit mulți asemenea oameni pentru ca eu să pot discuta cu ei. Fără entuziasmul, energia și inventivitatea lui neobosită, cartea aceasta ar fi fost mult mai săracă.

Harta 1: Centrul Moscovei în 1941

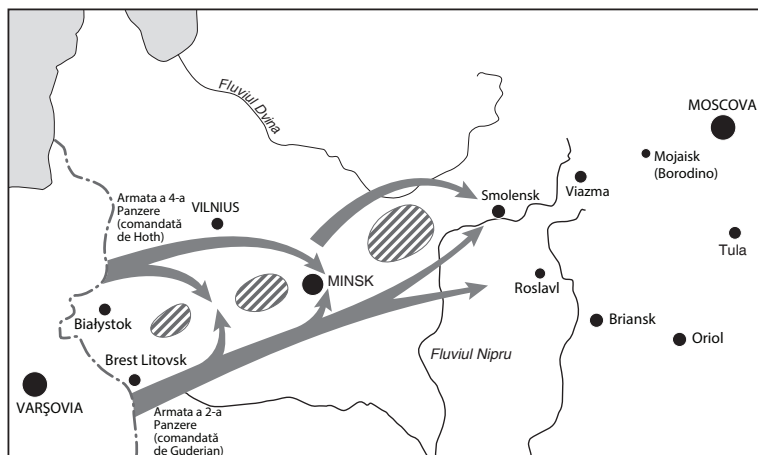

Această hartă arată felul în care necesitățile de apărare apărute de-a lungul secolelor au impus un plan concentric de sistematizare a Moscovei și modul în care principalele șosele radiază spre exterior. În 1941, principalele atacuri ale germanilor au fost declanșate de-a lungul șoselelor Mojaiskoe, Leningradskoe și Volokolamskoe.

Legenda

1. Kremlinul
2. Piața Roșie
3. GUM, principalul magazin universal din Piața Roșie
4. Catedrala Sfântul Vasile
5. Casa de pe chei
6. Palatul Sovietelor, în construcție pe locul fostei Catedrale Hristos Mântuitorul
7. Lubianka, sediul NKVD
8. Teatrul Bolșoi (închis pentru reparații în ajunul războiului și avariat de o bombă)
9. Consiliul Municipal al Moscovei (fostă reședință a guvernatorului Moscovei)
10. Stația de metrou Maiakovski (unde, pe 6 noiembrie 1941, s-a sărbătorit aniversarea Revoluției din Octombrie)
11. Stația de metrou Kirov (sediul Statului-Major General în timpul războiului)

Harta 2: Ruta de invazie spre Moscova

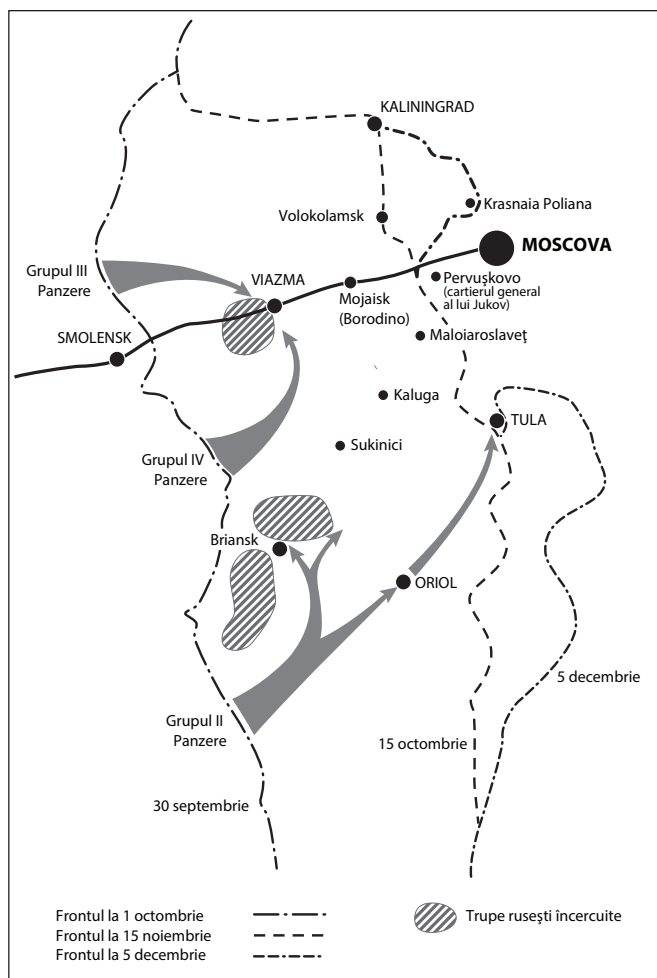

Distanța de la frontieră (km)	Napoleon 1812 (zile)		Hitler 1941 (zile)	
	0	Miercuri 24 iunie	0	Duminică 22 iunie
Smolensk	663	16 august	54	18 iulie
Borodino	949	7 septembrie	76	11 octombrie
Moscova	1078	14 septembrie	83	4 decembrie

Polonezii în 1612, francezii în 1812 și germanii în 1941 s-au deplasat pe aceeași rută spre Moscova. În toate aceste ocazii, rușii au rezistat și au purtat lupte la Smolensk, iar în 1812 și 1941 au rezistat la Borodino. În 1941, armata germană era aproape la fel de dependentă de cai ca și armata lui Napoleon, și a avut nevoie de mai mult timp pentru a ajunge la Moscova.

Invazia germană s-a remarcat însă prin capacitatea Wehrmachtului de a utiliza forțele blindate care s-au deplasat cu rapiditate și au încercuit și capturat un număr uriaș de soldați ruși. Potrivit datelor germane, numărul prizonierilor a fost: 324 000 la Białystok și Minsk pe 10 iulie, 310 000 la Smolensk pe 6 august, 103 000 la Uman pe 9 august, 84 000 la Gomel pe 20 august, 665 000 la Kiev pe 16 septembrie, 107 000 la Azov pe 11 octombrie, 663 000 în jurul orașelor Viazma și Briansk pe 18 octombrie.

Harta 3: Bătălia pentru Moscova 30 septembrie–5 decembrie

Germanii au declanșat atacul asupra Moscovei, în cadrul Operațiunii Taifun, la începutul lunii octombrie. Blindatele Grupului de Armate Centru au învăluit forțele rusești de la nord la sud, au realizat o breșă largă de 482 km în linia rusă, au capturat 700 000 de prizonieri, iar la sfârșitul lunii se aflau la doar 12,8 km de Moscova. După o pauză, și-au reluat înaintarea pe 15 noiembrie. Însă acum rezistența rusă s-a întărit. Riposta finală a germanilor de-a lungul șoselei Mojaiskoe a slăbit pe 5 decembrie, astfel că forțele germane au fost respinse la 241 km în urma contraofensivei ruse pe care serviciile germane de informații nu au anticipat-o.

Anul nou 1941

*Mare parte din viața lui, ca și a celorlalți concetățeni, se scursese în lipsuri, în încercări și în luptă, de aceea, după cum se va dovedi mai târziu, povara îngrozitoare a primelor zile de război nu reuși să le frângă sufletele.**

Konstantin Simonov, *Vii și morți*¹

Cei mai mulți moscoviți erau îndeajuns de fericiți pentru a sărbători ajunul Anului Nou după obiceiul tradițional. Economiseră pentru a cumpăra votcă și pentru a-și decora brazii, iar acum toastau în cinstea viitorului și a familiilor lor, cântau acompaniați de chitare și se antrenau în jocuri stupide, cum ar fi „Ce-am ascuns în pantaloni?” Fetele priveau în boluri cu apă pentru a vedea chipul viitorilor soți. Oamenii își așterneau speranțele și temerile pe bucățele de hârtie și le dădeau foc. Iar când încheiau cu prezicerile și băutura, ieșeau în oraș, la baruri și restaurante, sau se plimbau cu grupul de prieteni până în Piața Roșie, să audă bătând ceasul Kremlinului și să vadă schimbarea gărzii din fața Mausoleului lui Lenin. Cei mai înstăriți – funcționari de partid, soldați, artiști, scriitori și muzicieni – beau șampanie dulce în apartamentele lor sau

* *Vii și morți*, traducere de Vladimir Cogan, Editura pentru Literatură Universală, București, 1962, p. 40.

sărbătoreau în cluburile lor profesionale și la locul de muncă. Fabrica de camioane Stalin a organizat o petrecere pentru militari. Eroii Uniunii Sovietice, comandanți militari și soldați de rând (aleși cu grijă, fără îndoială) dansau pe muzica lui Johann Strauss și cântau *Internaționala*. Casa Centrală a Marinei Comerciale le oferea distracții marinarilor. Comsomolul, Uniunea Tineretului Comunist, a dat o petrecere pentru copiii din școli secundare la Sala Coloanelor din apropierea Pieței Roșii (aceeași clădire care a găzduit procesele înscenate din 1937). Regimul ateu nu îl recunoștea pe Moș Crăciun. Însă Moș Gerilă purta roba lungă, roșie și barba albă a predecesorului său și, după vechea datină, oferea cadouri în jurul unui brad înalt, împodobit cu lumânări și globuri din sticlă.²

După ce își reveneau din mahmureală, oamenii găseau multe de făcut în ziua de Anul Nou. Teatrul Bolșoi prezenta *Țarul Saltan* de Rimski-Korsakov, *Lacul lebedelor* de Ceaikovski, dar și alte câteva opere. Malii Teatr pusese în scenă *Revizorul* de Gogol și *Bani turbați* de Ostrovski. La Teatrul de Artă din Moscova se puteau vedea *Trei surori* de Cehov, *Documentele Clubului Pickwick* de Dickens și *Zilele Turbinilor* de Mihail Bulgakov, una dintre piesele preferate de Stalin, în ciuda faptului că piesa descria cu simpatie o familie care făcea parte din Garda Albă. În total, în teatrele și sălile de concert ale orașului se puteau vedea 40 de spectacole și concerte. Printre cele 20 de filme difuzate în sălile de cinematograf se numărau *Iubirea mea*, cu renumita actriță Lidia Smirnova, și *O fată de caracter*, cu la fel de îndrăgita Valentina Serova. Pentru cei mai rezistenți se organizau partide de pescuit la copcă pe râul Moscova, sau de schiat în împrejurimile înzăpezite ale Moscovei.

Ziarele oficiale din acea zi (în Uniunea Sovietică nu existau altele) și-au asigurat cititorii că totul era bine. Cu excepția

obișnuitelor probleme minore – ici era criticată neîndeplinirea planului, colo era blamat vreun funcționar incompetent – producția și artele erau înfloritoare. Cei merituoși erau medaliați – funcționari, artiști, scriitori, muncitori din fabrici și din noile gospodării colective, cei care se distinseseră în luptă în recentul război împotriva Finlandei, piloții și proiectanții de avioane, care erau preferații lui Stalin. Milioane de noi cetățeni – așa susțineau ziarele – primiseră cu bucurie încorporarea lor în Uniunea Sovietică după anexarea Țărilor Baltice, a estului Poloniei, Basarabiei și a unei părți a Finlandei. Războiul aflat în plină desfășurare în Occident era prezentat pe larg – echilibrat, prin rapoarte ale britanicilor și ale germanilor. Fiecare ziar reproducea urările de bine (toate înveșmântate într-un limbaj suspicios de similar) pe care oamenii din întreaga țară le trimiseseră marelui lor conducător, Iosif Vissarionovici Stalin, „Părintele, Învățătorul, Marele conducător al Poporului Sovietic, Moștenitor al Cauzei Leniniste, Creator al Constituției Stalin, Transformatorul Naturii, Marele Cărmaci, Marele strateg al Revoluției, Geniu al Omenirii, cel mai mare Geniu al tuturor Timpurilor și popoarelor”.³

Toate ziarele – chiar și cel al armatei, *Krasnaia zvezda* (Steaua Roșie) – cuprindeau poeme și povestiri lungi și sentimentale semnate de scriitori bine-cunoscuți, precum Konstantin Paustovski, dar și de scriitorii aflați la comanda regimului.

Cine avea oarecare experiență putea citi printre rândurile textelor liniștitoare și vedea dincolo de entuziasmul artificial al articolelor de fond, pentru a afla câte ceva despre ceea ce se petrecea cu adevărat în lume. Aproape fiecare persoană din mediile artistice, politice sau militare pierduse o rudă sau un prieten în cursul epurărilor recente. Doar cei mai puternici aveau locuințe, care erau, în cel mai bun caz, inadecvate

și mizere în cel mai rău caz. Însă oamenii de rând se agățau de orice fărâmbă de speranță. Cu doi ani înainte, Stalin îl numise pe Lavrenti Beria Comisar pentru Afaceri Interne pentru a limita excesele comise de NKVD, atotprezenta poliție politică. Arestările au continuat, desigur, dar – măcar pentru o vreme – lucrurile au părut a merge mai bine decât sub conducerea predecesorului său. Acum erau din nou mai multe alimente în magazine. Raționalizarea fusese abolită, iar oamenii nu mai răbdau de foame, așa cum se întâmplase cu câțiva ani înainte. Și erau cu adevărat mândri de ceea ce făcuse regimul pentru oraș: spectaculosul metrou, școli noi, șanse sporite de a beneficia de educație superioară, noi locuri de muncă în noile fabrici, sprijinul dat de oficialități artelor interpretative, oportunitățile deosebite oferite scriitorilor și artiștilor – cel puțin celor care s-au putut adapta liniei oficiale. Moscova devenise orașul marilor oportunități în Prima Țară a Socialismului.

Moscova rămăsese un oraș al primei și a celei de-a doua generații de țărani, oameni care inundaseră capitala în căutarea de muncă și cariere. Aceștia nu uitaseră ororile colectivizării agriculturii și ale foametei. Unii sperau că va izbucni un război care să șteargă de pe fața pământului detestatele gospodării colective pe care Stalin le impusese în zonele rurale. Însă entuziasmul sincer care alimentase revoluția desfășurată acum 24 de ani exista, în ciuda ororilor care îi urmaseră. Nu spusese Stalin că dacă tai lemne, rămân și așchii? La urma urmelor, nu puteai face omletă sau să făurești utopia fără să spargi ouăle.

Cei mai mulți oameni din Moscova credeau – sau doreau cu disperare să creadă – propaganda oficială, potrivit căreia țara lor va fi ferită de războiul care cuprinsese restul Europei. Însă dacă izbucnea războiul, anii de propagandă îi convinseră că Armata Roșie, cu uriașa sa aviație și cu armatele sale

de blindate – mai multe tancuri decât restul țărilor lumii laolaltă –, va respinge invadatorul și va purta bătăliile pe teritoriul său în doar câteva zile.

Stalin și generalii lui nu erau chiar atât de convinși de acest lucru pe cât dorea să creadă publicul. Pactul cu Hitler din august 1939 îi oferise Uniunii Sovietice o nouă zonă-tampon spre Occident. Însă victoria copleșitoare obținută de germani în Franța răsturnase orice calcule. În ultimele zile ale lunii decembrie 1940, generalii s-au întrunit la Moscova pentru a trage învățăminte. În ajunul Anului Nou, când consfătuirea militară s-a încheiat, aproape toți au plecat la casele lor. Cei mai mari în grad au rămas în Moscova pentru a începe punerea în practică a celor discutate.

Spre sfârșitul acelei nopți, la Grădina Zoologică din Moscova a murit o lebădă albă. Era semnul cel mai rău posibil privind noul an ce avea să sosească.⁴

Partea întâi
APROPIEREA LENTĂ A TUNETULUI

Capitolul 1

Modelarea orașului

În baza unui etalon – numărul de luptători participanți – Bătălia pentru Moscova a fost cea mai mare din cel de-al Doilea Război Mondial și, prin urmare, cea mai mare bătălie din istorie. La ea au luat parte mai mult de 7 milioane de ofițeri și soldați din ambele părți, în comparație cu cei 4 milioane de oameni care au luptat la Stalingrad în 1942, cele 2 milioane la Kursk în 1943, și 3,5 milioane în bătălia Berlinului din 1945. Aceasta este o cifră care nu își are egal în luptele din Europa Occidentală și Africa. Bătălia pentru Moscova s-a desfășurat pe un teritoriu de mărimea Franței și a durat șase luni, din septembrie 1941 până în aprilie 1942. Uniunea Sovietică a pierdut mai mulți oameni în această unică bătălie – 926 000 de soldați uciși, fără a mai vorbi de răniți – decât au pierdut britanicii în Primul Război Mondial. Pierderile în cursul acestei bătălii au fost mai mari decât cele înregistrate împreună de britanici și americani pe parcursul celui de-al Doilea Război Mondial în întregul lui. Acesta a fost prețul cumplit care a fost plătit pentru a provoca prima înfrângere reală pe care Wehrmachtul a suferit-o vreodată. Rușii au luptat împotriva germanilor până i-au oprit din marș, i-au făcut să sângereze groaznic și i-au azvârlit înapoi cu sute de kilometri de zidurile capitalei lor. Wehrmachtul a câștigat mai multe bătălii semnificative pe

câmpiile din sudul Rusiei în vara anului 1942. Însă, în inimile lor, mulți germani au simțit că, dacă nu a fost începutul sfârșitului, Bătălia pentru Moscova a fost cu certitudine sfârșitul începutului.¹

Chiar și astăzi – strangulată de trafic, otrăvită de emanațiile fabricilor învechite, desfigurată de construcțiile exuberante ale unui capitalism dezlănțuit și vulgar – Moscova este un oraș care vibrează de putere. Centrul și simbolul acestei forțe este încă, așa cum a fost mereu, fortăreața Kremlinului, grandiosul punct de bază, care inspiră respect și teamă, al unui oraș imperial. Probabil că în prezent Rusia este lipsită de un imperiu, dar aura copleșitoare a Kremlinului s-a păstrat. Succesorii țărilor și bolșevicilor continuă să conducă țara din spatele zidurilor uriașe din cărămidă roșie care înconjoară birourile, marile palate și bisericile sclipitoare care poartă pe cupole crucile de aur ale vechii credințe ortodoxe rusești. Chiar și astăzi, deasupra bisericilor și palatelor, turnurile cele mai mari ale fortăreței sunt încoronate cu stele mari și roșii din sticlă, iluminate, simboluri ale unui regim nemilos sub ale cărui stindarde bărbații și femeile din Uniunea Sovietică au rezistat și au distrus invadatorul german în cel mai mare război din istorie.

Dincolo de zidurile Kremlinului, Moscova pare a fi un haos incoerent de biserici și mănăstiri, în prezent din nou încununate de cupole aurite care strălucesc la apusul soarelui, de mari palate și clădiri publice, de fantezii staliniste, de clădiri de birouri și mahalale din anii '60 și '70, de exuberante construcții kitsch postsovietice. Acesta este orașul care a dat Europei unele dintre cele mai mari opere ale științei, picturii, muzicii și literaturii. Acesta este orașul în care s-au născut Pușkin și Dostoievski și în care Tolstoi și Cehov și-au petrecut cea mai mare parte a vieții creatoare. Mult mai întins decât glacialul

oraș de gală pe care Petru cel Mare l-a înălțat pentru sine între mlaștinile Mării Baltice, Moscova reprezintă miezul și esența Rusiei înseși, dezlânat, uriaș, imposibil de gestionat, o țară aparținând atât Europei, cât și detașându-se de ea. Moscova este o metropolă care fascinează și îi obsedează pe cetățenii ei, dar și pe străini. Fără Moscova, cultura europeană, așa cum o cunoaștem, ar arăta cu totul altfel.

Dincolo de tot acest aparent haos, ca și Viena, Moscova este modelată în baza unei logici simple, aceea a apărării. La fel ca Viena, centrul Moscovei este o fortăreață situată pe malul unui râu, apărată de fortificații concentrice și legată de lumea exterioară prin largi șosele care radiază spre toate punctele cardinale. Desfășurarea Bătăliei pentru Moscova din 1941 a fost influențată de poziția sa geografică și de climă, de rețeaua de transport și de forma orașului, așa cum s-a extins de-a lungul secolelor ca reacție la acțiunile unor oameni puternici (vezi Harta 1).

Zona rurală din jurul Moscovei – numită Podmoskovie – se unduiește blând și nespectaculos pe o câmpie nisipoasă de dimensiuni nesfârșite. Râul Moscova și afluenții săi șerpuesc pe această câmpie, loc preferat de pescari și vilegiaturiști, de înotători și oameni care vor să se bronzeze în vreme de pace, însă constituie un obstacol la vreme de război. Peisajul rural a fost pregătit parțial pentru agricultură. Însă chiar și astăzi, păduri dese de mesteceni argintii și pini negri ocupă o mare parte a terenului, întunecate și de nepătruns, cu excepția drumurilor sau potecilor care au fost făcute prin ele. Este un peisaj care nu îl impresionează defel pe observator. Nu are nimic din măreția sălbatică a Alpilor sau din frumusețea cultivată a Angliei sau Italiei. Însă el își găsește ecou în emoțiile cele mai profunde ale poporului rus: emoții care sunt surprinse, chiar și pentru străini, de pictorii peisagiști ruși ai secolului al XIX-lea.²

Când au mărșăluit pe acele câmpii nesfârșite, veteranii lui Napoleon s-au plâns că arșița era la fel de cumplită ca și în Egipt. Praful ridicat de soldații în marș era atât de gros, încât uneori soarele se vedea doar ca un disc vag roșiatic, iar tobele trebuiau să bată în fruntea fiecărui batalion pentru ca soldații din ariergardă să nu se rătăcească.³ Praful a ucis caii și animalele de povară cu zecile de mii, și a pătruns în motoarele tancurilor și camioanelor lui Hitler până când acestea s-au blocat.

Iernile sunt la fel de reci pe cât de fierbinți sunt verile. Ninsorea începe să cadă în octombrie sau noiembrie și continuă până în aprilie sau mai. În decembrie, ianuarie și februarie, temperatura medie este în jur de -10°C . Ea poate scădea și până la -40°C , însă și acest lucru este suportabil dacă ai casa încălzită și te îmbraci corespunzător: vreme de secole, oamenii și-au petrecut mai toate iernile în case, dormind aproape de sobe. Drumurile devin dificile de îndată ce se instalează înghețul, dar dacă deții mijlocul potrivit de transport, te poți deplasa destul de lesne.

Perioada cea mai rea este când toamna face loc iernii și când iarna face loc primăverii. Acesta este momentul pe care rușii îl numesc *rasputița*, vremea când „drumurile devin impracticabile”, când solul mustește de apă de ploaie și de noroi, și toate căile, mai puțin cele modernizate, devin o mocirlă pentru oameni și vehicule. Noroiul, nu iarna, a fost acela care a făcut ca armatele lui Napoleon și Hitler să se împotmolească.

Mici sate și orașe cu case din lemn – Moscova și Tver (pe care comuniștii l-au botezat Kaliningrad), Tula și Zvenigorod, Mojaisk și Volokolamsk, orașe care au avut parte de lupte în toamna anului 1941 – au început să apară în acele păduri în urmă cu o mie de ani. Aproape fiecare oraș avea un cneaz și, ca și Moscova, kremlinul său fortificat. De obicei, cnejii erau

înrușiți între ei, dar și cu vechea familie domnitoare a Kievului – motiv pentru care minusculele lor războaie intestinale erau neîndoielnic atât de feroce.

Oamenii care au întemeiat Moscova în secolul al XII-lea i-au ales poziția pe un vad de râu deoarece acest lucru era convenabil atât pentru comerț, cât și pentru apărare împotriva vecinilor princiari, împotriva rebelilor nelegiuți, a tătarilor, polonezilor și francezilor. Fortul care a devenit apoi Kremlinul de azi a fost la origini doar un șanț fără apă și o palisadă cu fortificații din lemn, apărate în partea sudică de râul Moscova. La est de fortăreață s-a dezvoltat o așezare pentru negustori și meșteșugari. Spațiul liber dintre acestea a devenit Piața Roșie (însemnând „piața frumoasă”, în rusa veche). Malul sudic al râului – Zamoskvorecie, „dincolo de râul Moscova” – era plat, mlăștinos și nefortificat. Călăreții tătari, care ajungeau din când în când până spre nord pentru a-și încasa tributul și pentru a duce cu ei sclavi, își așezau taberele pe această câmpie cât așteptau să fie plătiți. Câteodată, își scurtau așteptarea și vandalizau orașul, făcându-l să ardă până la temelii.

Primul inel de fortificații a cuprins Kitaigorod, piața din afara zidurilor Kremlinului. Fortificațiile ulterioare au fost demolate pe măsură ce ele nu au mai fost necesare și înlocuite de drumuri de centură: Bulvarnoe kolço (Bulevardul circular), Sadovoe kolço (Centura grădinilor) și Zemlianoi val (Zidul de pământ). În 1900 s-a construit un inel exterior pentru a duce calea ferată în jurul orașului, iar în 1962 s-a construit un drum circular – șoseaua de centură a Moscovei –, pentru a se oferi o facilitate similară autovehiculelor.

În afara acestui tipar de roată de căruță impus de sistemul concentric de apărare, Moscova s-a dezvoltat la întâmplare. Au existat puține reglementări urbanistice în afara cerinței de a se

lăsa spații ceva mai largi între case, drept zone care să împiedice extinderea incendiilor. Până și marile șosele care duceau spre exterior au degenerat în străzi înguste și câteodată șerpuitoare după ce pătrundeau în oraș. Bulevardele, care reprezintă o trăsătură definitorie a Moscovei de astăzi, au început să apară abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Șoseaua de centură a păstrat mult din farmecul său, însă Centura grădinilor este în prezent un teren de luptă poluat pentru automobile moderne de fabricație străină și camioane vechi, care abia găfâie.

Cârmuitorii Moscovei au început să subjuge principatele învecinate, acesta fiind primul pas prin care, dintr-o așezare silvestră, Moscova s-a transformat în capitala unui imperiu imens. Șoselele radiază spre exterior pornind de la Kremlin, ca spițele unei roți de căruță. Spre nord-vest, o șosea – numită acum șoseaua Leningradskoe – ducea spre Tver și către republica independentă Novgorod, iar pe vremea lui Petru cel Mare, spre noua capitală de la Sankt-Petersburg. Spre nord-est, o șosea ducea spre Iaroslavl și mai departe, spre primele rute maritime comerciale, prin Arhanghelsk, spre vestul Europei. Spre sud se aflau drumurile prin Tula și Kașira, de-a lungul cărora veneau tătarii pentru a-și primi tributul. Spre est, șoseaua Vladimirscoe ducea spre mineralele și blănurile Siberiei și Uralilor, drum cunoscut oamenilor sub numele de „Vladimirka”, sau „Trakt”. Pe vremea țarilor, de-a lungul lui au pășit generații de criminali și deținuți politici spre exil sau spre o soartă mai crudă. Aceștia au fost urmași, la sfârșitul toamnei anului 1941, de nefericiții recruți care mergeau spre taberele de instrucție, dar și de refugiații din orașul aflat pe punctul de a cădea în mâinile dușmanului.

Însă drumurile care duceau spre vest au avut cea mai importantă semnificație strategică în istoria modernă a Rusiei: